

tücskök és hangyák?

Határok, nacionalizmusok és a közös Európa

DEBELJAK, Aleš
A csend szótára
Jelenkor, 1996

Otthon és külföld
JAK-Jelenkor, 1998

Európa európaiak
nélkül
(Gállos Orsolya
ford.)
Napkút, 2006

„Bálványok alkonya”
Magyar Lettre
Internationale, 16

„Az elfelejtett
nyelv: természet és
költészet”
Magyar Lettre
Internationale, 20

„Ljubljani mákvirág”
Magyar Lettre
Internationale, 33

„A jövő irodalma
most születik”
Magyar Lettre
Internationale, 42

„A hibriditás
dicsérete”
Magyar Lettre
Internationale, 77

„A fundamentalizmus
indiszkrét bája”
Replika, 47–48

Az IWM, a bécsi Humántudományi Intézet meghívottjaként Bécs kilencedik kerületébe költöztem. Mint újdonsült lakó, kezdtem felfedezni a számomra új környezetet. Itt a bolt, ott a metró- és a villamosmegálló, amott a kávéház és a fodrászat, emitt a bank meg a posta. A környékre nem lehet panaszkodni. Megvolt benne minden, amire nekünk, ottlakóknak minden igényünk, ha nem is minden óhajunk kielégítésére szükségünk volt. A kerületnek nemcsak a létesítményei és intézményei voltak meg, megvoltak a határai is. A geográfiaját könnyű volt átlátni, mivel az utcák, terek és utak a városokban ugyanarra a célra szolgálnak, mint a folyók, a hegyláncok és a tengerpartok a természetben. Alsergrund, mert így hívják ezt a kerületet, külső határai világosan és félreérthetetlenül felismerhetők. Észak-nyugatról a Gürtel, keletről a Duna-csatorna határolja, délen pedig a három nagy út, a Maria-Theresien-Straße, az Universitätsstraße és az Alser Straße mentén húzódik a határa. A kis biedermeier-házzal szemben, ahol lakom (a Lichtentaler Pfarrkirche közelében, ahol Franz Schubertet keresztelték), van egy hatalmas park. A szeptember végi délutáni napsütésben gyerekek ugrálnak a játszótéren, másznak a mászókákon, a kisebbek a homokozókban tobzódhatnak, a kamaszok kosárra dobálnak. A pingpongszettek magányosan és elhagyatva állnak. A pingponglabdákat ezek a komolyabb szállókések amúgy is túlságosan eltértenék. A szülők figyelmes tekintete által kísért gyerekek és a felnőttek meg a hosszabb sétára indulók között nem sok olyan akadhat, akit a legkevésbé is érdekelnének a kerület határai. Német, lengyel, török és horvát kiáltozások járnak át az enyhe levegőt, és fogadni mernék, hogy az általam most szemrevételezett park látogatói közül sokan valamikor egy jobb élet és a nagyobb biztonság reményében jóval fontosabb határokon kellett, hogy átkeljen.

Tovább megyek: ha európaiakon olyan embereket értünk, akik ezen a kontinensen egynél több nyelvben és kultúrában ismerik ki magukat, akkor a szó legjobb értelmében véve éppen a migránsok a leginkább európeérek.

Német, lengyel, török és horvát kiáltozások a levegőben

Ülök egy zöldre festett padon. A biciklim egy olyan tábla keskeny fémrúdjának van döntve, amely a kutyatulajdonosokat egy nem messze lévő kutyafuttatóhoz irányítja. Itt ülök és szemlélődöm, ülök és átadom magam az álmodozásnak, de talán fenntartásoknak is.

Nem vitás, hogy az európaiaknak egész történetük során semmi nem okozott annyi bajt, mint a határok

kérdése. Az európai határok ugyanis soha nem voltak világosan felismerhetők és félreérthetetlenek.

Ugyanis folyton csak a területekre ment ki a dolog. Ez éppen a nacionalizmus sikeressége alapján nyilvánvaló. De vegyük csak szemügyre az európai romák sorsát, rögtön látni fogjuk, milyen végzetes lehet a határok fölötti ellenőrzésre vonatkozó elképzelés! Az európai félnomádok gondolat- és érzésvilága teljesen más, mint a nacionalizmusé, mert nem lép fel egy saját területre és ennek önálló igazgatására vonatkozó igénnyel. Bár az európai kontinens országainak egyharmadát lakják, hiába keressük őket a nemzetállamok magukról kialakított elképzeléseiben.

Blut und Boden – ez volt az elmúlt évszázadban a hadat viselő nacionalizmus csatakiáltása, de döntő szerepet játszott a második Jugoszlávia szétesésében is. Ma mindenesetre nincs egyetlen olyan európai nemzetállam, amelyet valóban csak egyetlen néphez tartozók népesítenének be. Sorsunk tehát az együttélés. Az a kérdés azonban, hogy ez milyen politikai keretek között zajlik, továbbra is nyitott marad. Az Európai Unió az aktuális, de nem a legelső kísérlet a nemzeti exkluzivizmus meghaladására, a kulturálisan különböző közösségek politikai együttélésének megoldására. A K. u. K. monarchia is jó példa volt erre.

Más körülmények között ugyanazt a politikai célt képviselte, amit ma „a sokféleség egysége” európai jelszavából ismerünk. A népek soknyelvű organizmus, amelyben vallási pluralizmus érvényesül, és amely utolsó megtestesülésében az Osztrák-Magyar Monarchia nevet viselte, hat évszázadon át tudott töretlenül fennmaradni. Ez háromszor olyan hosszú idő, mint az Egyesült Államok fennállása, és tízszer olyan hosszú, mint az európai egyesülés projektje, amelynek politikai kultúrája a reformok és kompromisszumok nyoma közepette igyekszik érvényre jutni.

„Az 1867-es kiegyezés a magyar (politikai) elitel – és a lengyelekkel Galíciában – a Habsburg politika rugalmasságának kézzelfogható bizonyítéka”, állította Timothy Snyder amerikai történész (legutóbb) egy konferencián, amelyet „The Political Logics of Disintegration: The Habsburg and the Yugoslav Experiences” címmel rendeztek 2012 októberében az IWM-ben, Bécs kilencedik kerületében.

A kiegyezés keresése, aminek során az érintettek felelős vezetőit egy asztalhoz ültetik, és addig nem engedik el onnan, amíg nem találnak elfogadható megoldást, a Habsburgok számára bizonyára unalmas dolog volt, feltehetőleg fáradságos diplomáciai eljárás. De éppen ezt a tárgyalási módot alkalmazza az Európai Unió napjainkban.

A béke fenntartására hosszú távon a kis lépések politikája éppenséggel alkalmasabb, mint a megdöntetlen ugrások politikája. A Habsburgok védelmet tudtak nyújtani a (Franciaország, Oroszország, az Oszmán Birodalom felől jövő) külső fenyegetésekkel szemben, a belső konfliktusokkal szemben viszont védtelenek voltak. Amikor „a népek tavasza” során a nagyobb önállóságra irányuló követelések visszhangoztak, a császári udvarban a legnaivabbak számára is világossá vált, hogy a nacionalizmus már nem fog eltűnni a színről.

A nemzeti mozgalmak kihívására a Habsburgok háromféle intézkedéssel válaszoltak. Ferenc József császár, aki 1848-ban lépett az osztrák trónra és 1916-ban bekövetkezett haláláig uralkodott, a nemzetek felettség jelképét testesítette meg és a Monarchiát mint olyat. A központosított közigazgatás és a hadsereg a tisztikarával volt a két legfontosabb összekötőkapocs. A parlamenti padokban minden nép képviselői helyet kaptak. A népek önrendelkezési joga alapvető ellentétben áll a többnemzetiségű politikai képződményekkel. A Habsburg Monarchia nem talált hatékony módot és eljárást arra, hogy az önállósági törekvéseket össze tudja egyeztetni az egy tető alatt létezés igényével. Ebből a szempontból a német nacionalizmus nagyobb fenyegetést jelentett, mint a kis népek nacionalizmusa. Számos német nyelvet beszélő osztrák óhajította ugyanis – különösen 1871 és a Porosz Birodalom megalakulása után – az egyesülést az „anyaországgal”. A Habsburg kiegyezési politikával szemben lépett fel a balkáni népek, mindekelőtt a szerbek nacionalizmusa is. A Habsburg területekről való délszlávok és az egykori oszmán provinciákból való délszlávok egyesülésének eszméje gyűlékony kevercs volt, ami az 1912-1913-as balkáni háborúban robbant. Ez készítette elő a nagy háborúhoz vezető, lángoktól övezett utat.

A szuverenitás hard és soft formái

„Az európai polgárháború” az Oszmán és a Habsburg birodalom felbomlásával végződött, társadalmi forradalommal Oroszországban és rendszerváltással Németországban. A következmények a gazdasági válságban mutatkoztak meg, ami az inflációval és a recesszióval a második világháborúhoz és a népiirtáshoz vezetett.

Ennek a világégésnek a nyomán sarjadt ki az a gondolat, ami az Európai Unióban testesül meg. A különböző érdekcsoportok és befolyásos társulások mind a maguk módján képzelik el a közös Európai házat. A látványos elképzelések sora a keresztény Európa képzetétől az európai olvasztótégelyig, az konföderációként elképzelt Európától az Európai Egyesült Államok gondolatáig terjed.